

SHIMOLIY AFG`ONISTON O`ZBEK MILLIY SHE`RIYATINING SHAKLLANISH TARIXI

Sebghatullah Niazi

(TerDU 2-kurs magistranti)

E-mail: sebghatullahniazi1@gmail.com

ANNOTATSIYA

XIX-XX asr shimoliy Afg`onistoni o`zbek yozuvchi va shoirlari shimoliy Afg`oniston o`zbek adabiyotining taraqqiyotiga katta hissa qo`shganligi barchamizga malum. Bu iste`dodli ijodkorlar va ularning mumtoz ana`anaviy va zamonaviy tarzda yozilgan turli xil janrdagi asarlari bilan bir qatorda qissa janrdagi va dedektiv xarakterdagi asarlari ham Turkiston o`zbek adabiyotining kreativ rivojiga sezilarli ulush bo`lib qo`shilgan desak mubolag`a bolmaydi. Darhaqiqat, Shimoliy Afg`oniston o`zbek ijodkorlarning haqqoniy so`zi, chuqur ma`noli asarlariga ishonch, hurmat-e`tibor va ehtirom azaldan yuksak darajaga ko`tarilgani yaqqol ko`rinib turibdi. Hech shubhasiz, ziyolilarning ilg`or qismi bo`lmish badiiy adabiyot vakillari xalqning qalbida, ularning oliy maqsadlari, bugungi dardvash va iztirobli hayoti, taqdiri va kelajagini yaqindan biladigan insonlar sifatida jamiyatimizdagi o`rni va ta`siri beqiyosdir. Hayot va jamiyatdagi barcha o`zgarishlarning asosida inson tafakkuri va uning muammolari yotadi. Tafakkurda o`zgarish bo`lmas ekan, ijtimoiy hayotda ham o`zgarish bo`lishi juda qiyin. Afg`onistonning istiqlol davrini yuzaga kelishi ham bu jarayonning mahsulidir.

**Kalit so`zlar:** *she`riyat, shimoliy Afg`oniston, adabiyot, XIVasr, ijodkorlar, farhang, kultur, madaniyat, rivoyatlari.*

ABSTRACT

We all know that Uzbek writers and poets of northern Afghanistan in the XIX-XX centuries made a great contribution to the development of Uzbek literature in northern Afghanistan. It is no exaggeration to say that these talented artists and their works of various genres, written in the classical traditional and modern style, as well as works of short story and detective character, have made a significant contribution to the creative development of Turkestan Uzbek literature. Indeed, it is clear that trust, respect and esteem for the true words and profound works of Uzbek artists in northern Afghanistan have always been high. Undoubtedly, the role and influence of fiction, which is an advanced part of the intelligentsia, in the hearts of the people, as people who know their lofty goals, today's troubled and miserable life, destiny and future, is incomparable. At the heart of all change in life and society is human

thinking and its problems. Unless there is a change in thinking, there is no change in social life. The emergence of Afghanistan's independence is also a product of this process.

Keywords: poetry, northern Afghanistan, literature, XIV century, artists, culture, culture, legends.

АННОТАЦИЯ

Все мы знаем, что узбекские писатели и поэты северного Афганистана XIX-XX веков внесли большой вклад в развитие узбекской литературы северного Афганистана. Без преувеличения можно сказать, что эти талантливые художники и их произведения различных жанров, написанные в классическом традиционном и современном стиле, а также произведения новеллистического и детективного характера, внесли значительный вклад в творческое развитие туркестанской узбекской литературы. Действительно, очевидно, что доверие, уважение и уважение к правдивым словам и глубоким произведениям узбекских художников в северном Афганистане всегда были высоки. Несомненно, несравненна роль и влияние художественной литературы, которая является продвинутой частью интеллигенции, в сердцах людей, как людей, знающих свои высокие цели, сегодняшнюю тревожную и несчастную жизнь, судьбу и будущее. В основе всех изменений в жизни и обществе лежит человеческое мышление и его проблемы. Без изменения мышления не будет изменений и в общественной жизни. Обретение независимости Афганистаном также является продуктом этого процесса.

Ключевые слова: поэзия, северный Афганистан, литература, XIV век, художники, культура, культура, легенды.

KIRISH

Ma'lumki, she'r va adabiyot uzoq tarixiy o'tmishlariga ega. She'r va she'riyatning paydo bo'lish tarixi insoniyatning hayot kechirishi tarixi bilan bog'liq. Tarixiy manbalarga qaraganda birinchi inson tilga ega bo'lgan; so'ng she'r aytishga ega bo'la boshlagan. Ana shu payt (Rasmul Xat) va yozuv hozirgacha o'rta kelimganligi tufayli, insonlar she'r shakliga bo'lgan birinchi ijodlari faqatgina og'zaki suratda bo'lib, ijtimoiy turmushning turli sohalarida holatlari va ayrim marosimlarida ular tamonidan birlik yoki ko'plik shaklida o'qib ijro etilar edi¹. O'tmishdagi insonlar ijtimoiy turmush jahatdan boshlang'ich tarzda hayot kechirganliklari bois boshlanishdan she'riyat ijodi ham ibtidoiy shaklga ega bo'lgan.

¹She'rning shakel va mazmuni jahat turlari, (1389) Balx, Nitzorot shamol(1-2).

Sharq xalqlari, jumladan, Turk-o'zbek xalqlari adabiyotida tarixida birinchi she'r namunalari xalq og'zaki ijodi tarkibida, turli munosabatlar va marosimlar qo'shiqlari shaklida uchraydi. Shu she'r namunalari Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati turk" asari tarkibida bizgacha qadar saqlanib qolgan. Muhmud Koshg'ariy o'zining shu qimmatli asari tufayli yuqori Chin mamlakatidan boshlab Mavorounnahr, Farg'ona, va Xorazmga qadar cho'zilgan katta hududni kezib chiqib, Turki o'rug'i-qabila va xalqlarining turmushi, kasaba korini va uruf-odadlarini, ainiqsa, og'zaki she'ri ijodlarini ko'rsatmoqda. Islomiy davrda adabiyot va she'riyatga qiziqishlar katta ana'naga aylanib qolgan edi. Buyuk so'z ustozlari ijodiyotida ko'ringan qoida-qonuniyatlarni nazarda tutib she'r va adabiyot bo'yicha balog'at fanlari, adabiy sana'tlar(adabiy fanlar) yuzaga keldi. Ushbu ilm-fanining yuzaga kelishi she'riyatning takomillashiy yo'lida katta ta'sirot qoldirdi. Iron taniqli adabiyotshunos olimi (Rizo Barahni o'zining "Tillo dar mes" asarida she'r haqida shunday yozgan: "She'rning ta'rifi juda qiyin narsa istilohda shu istiqomatda qiyin va og'ir ishlardan biri ham ana shu. Shuning uchun ham she'rning ta'rif tushunchasi bo'lmadi degan, bir paytda bir predmetni ijod etish yo etmaslik so'zlash haqida she'r yozishdan iborat."² Shams Qes Zoriy taniqli islomiy olimlaridan biri, o'zining "Alma'jm fi ma'oer asha'oril ajam" asrida she'riyat haqida shunday yozgan: "She'r nazmli, vaznli o'tkir ma'niga ega, undagi harflar bir-biri bilan o'xshash so'zdan iborat bo'lishi lozim"³. Albatta quydagi ta'rifda to'rt asosiy unsur: fikr, vazn, qofiya va tilga baho berilgan. She'riyat haqida Shunday fikrlardan kelib chiqqan holda Bunday qarorga kelsak yanglashmagan bo'lamiz shr'riyatning.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Har bir davr she'riyatning o'ziga xos badiiy. estetik shakllanishi bo'ladi, she'riyatning ham kelib –chiqish tarixi va shakllanish davri jahon adabiyoti bilan bog'liq holda rivojlangan. She'riyatning shakllanishlari Arab adabiyoti bilan birga boshlanib shiriyatning asil qismini tashkl etgan deb bilamiz, lekin shuni bilishimiz kerakki Forsiy, turkey va hind she'riyati ham aynan Arab adabiyoti bilan bir jarayonda. Bu shiriyat Arab adabiyotida III asrdan boshlangan bo'lsada Fros adabiyotida hijriy VII asrda Hindistonda Turk hukmdorlari Nasriddin Qabocha (hijriy 662/1282 va Shamsidin Eltumish saroiyda yashab ijod etgan Muhammad Aafiyning "ulbobul Albob" asari bilan boshlangan)⁴. Faqatgina bular emas, balki Fors she'riyatida (Rudakiy (860-941) Fors-tojik she'riyat adabiyotining otasi, uning

²She'rning shakel va mazmuni jahat turlari, (1389) Balx, Nitzorot shamol(3-4).

³Sulton Husayn Mirzo Bayqaroning turkiy she'riyat devoni Kobul- 1346,tarjima qilingan

⁴Muhammad kozim amini "1 qisim, Antolojisi" (2020 mazori sharif).tarjima qilingan

gʻazal, ruboyi, qataʻ, guzal sheʻri bilan oʻz davrida bimisol shoir boʻlgan. Abu Ali ibn Sino (980-1037) buyuk shoir gʻazal saro boʻlishi bilan birga taʻbib ham edi. Abulqosim Firdavsiy (941-1025) fors sheʻriyatida oʻzining nafis gʻazal va ruboiylari bilan dunyoda mashhur boʻlgan. Umar Xayyom (1040-1123)⁵, Nizomiy Ganjaviy (1141-1209), Sadiy Sheroziy (1204-1294), Xusraviy Dehlaviy (1253-1325), Hofiz Sheroziy (1320-1389)⁶ kabi shoirlar Iron va Hinduston sheʻriyatida katta bir voqelik boʻldi. Shular qatorida joylashgan koʻplab shoirlar sheʻriyatda katta hissa qoʻshgan Xurosonda boʻlgan shoirlar ham sheʻriyatda nomoyon oqim edilar. Bular da Davlatshoh samarqandiy, Muhammad Jalodin Balxi, Robiya Balxi, Rashidin Votvot, Salton Muhammad Gʻaznaviy, Aburayhon Albiruniy. kabi shoirlar ham bugungi Afgʻonistonda sheʻriyat nom qazongan. Turkiy va Oʻzbek sheʻriyati tarixida adabiy oqimni Movoronnahr va Xuroson katta qismida koʻrinib turgan jarayon XI asrdan boshlab shakllanib kelmoqda. Bu davrlarda yashab ijod etgan shoirlar sheʻriyatning tashkil topishiga katta oʻrin koʻrsatgan, ular juda boy adabiy merosga ega, oʻzbek mumtoz adabiyotining isteʼdodli vakillaridan biri (Sayfi Saroiy) Xorazm yaqinidagi Oʻrda davlatining poytaxti Saroy shahrida yashagan, hayotining soʻnggi yillarini Mirosida oʻtkazilagan va u yerda vafot etgan. XV asr oʻzbek sheʻriyati takomilida oʻzga xos oʻringa ega “Lutfiy” katta isteʼdod sohibi, “Malikul-kalom”, (Navoiy) tuyuq janrining ustoz. Temuriylar davri adabiyot va sheʻriyatining yirik namoyandasi isteʼdodli shoir Xorazmiy-adebning adabiy taxallusi, ismi va hayoti voqealari maʼlum emas, birgina asari “Muhabbatnoma” (1353) yil Sirdaryo boʻylarida yozilgan va Oltin oʻrda hukmdori Muhammad Xoʻjabek (Oltin oʻrda xoni jonibekning oʻgʻli)ga baxshilangan. Yana bir taniqli shoir va davlat arbobi Hirot hududining yaqinlarida tugʻilgan Hussyn Boyqaro 1469 yildan umrining oxirigacha Xuroson podshohi va uning hukmdorligi yillarida iqtisodiy va madaniy hayotni yaxshilagan, Navoiyning maktabdosh doʻsti va homiysi. Shulardan Mavlono Jomiyar Navoiyning ustoz oʻrta asr oʻzbek adabiyot sheʻriyatida eng nodir durdonalardur⁷. Keyinchalik Ulugʻ oʻzbek shoir, mutafakkiri davlat arbobi Gʻarbda chigʻatoy adabiyot buyuk vakili deb qaralad, Mer Ali Sheʻr Navoiy sheʻriy sanaʼtida guzallik yaratgan, gʻazal, ruboiylar bilan aruz vaznida yozgan sheʼrlari oʻzbek mumtoz badiiy sheʻriyatda ulugʻuordur. XIV asrning tugʻilishida yana mumtoz sheʻriyatda katta hissa qushgan Zahariddin Muhammad Bobur (1483-1530) oʻrta asr sharq madaniyat, adabiyoti, va sheʻriyatida oʻz nomdan urin qoldirgan, uning nafis

⁵Muhammad kozim amini “1 qisim, Antolojisi” 2020 mazori sharif(2 sf).tarjima qilingan

⁷ M.K.Amini. “Sheʻrning shakel va mazmuni jahat turlari,” 1389 Balx, Nitzorot shamol.23-24B.

gʻazal, ruboylari oʻzbek sheʼriyatida bibaho dur)⁸. Mumtoz sheʼriyatida, gʻazal, janrining taraqqiyotiga hissa qoʻshgan shoir “Atoyi” Balx shahrida yashagan, yassavilik tariqatida shayxlaridan Ismoil otaning oʻgʻli Mirzo Ulugʻbek saroyda bir qancha shoir va olimlarni taklif etkanda ular orasida Atoiy ham bor edi. Bulardan yana bir isteʼdodli shoir ‘Sakkokiy’ oʻz davrida sheʼriyatning mumtoz vakillaridan biri boʻlgan adabiyot taraqqiyotiga xizmat etkan gʻazalnavoz va qasidanavis adib sifatida mashhur, Movaraunnahrda tugʻilgan, hayotining asosiy qismini Samarqandda Shohrux Mirzo va Ulugʻbek saroyida oʻtkazgan. Oʻzbek mumtoz sheʼriyatining taniqli namoyandasi Gadoiy 1403 yillarda tugʻilgan deb taxmin qillnadi va Temurilar xonadonining vakillaridan biri boʻlgan, uning ijodlari bugungi sheʼriyatimizda namoyon der.’ Hozirgi Afgʻonistonning shimoliy hududlarda yashab ijoda etgan ‘ Ibn Yaman Javzjoniy’ 1595 yillarda shebirgʻonda tugʻilgan, uning yuzlar shogirdlari boʻlgan, oʻzining (tahfatil zarorin va bahrullo saror) asarlari bilan tanigan⁹. Bu davr ijodkorlarini sheʼriyat tarixi 15 asrda shu shoir va olimlar bilan yakunlanadi. XV- asrning boshlanishida Oʻzbek va Turk tilida adabiyot va sheʼriyatida katta oʻzgarishlar namoyon boʻldi, bu davrda ham shoir va adiblar toxtamasdan oʻzlarining ijodalrini cheqara boshladi. Ulardan ozbek taniqli shoir, davlat arbobi, Oʻzbekxonlar sulolasinig asoschisi, “hazrati imomuz-zamon, xalifatur-rahmon” (zamona imomi va xalifasi) unvoniga ershgan. Muhammad Solih epik sheʼriyati va taraqqiyotida oʻzidan iz qoldirgan isteʼdodli shoir, Shayboniy saroyida “ amirul-umaro” “malikush-shuaro” unvonlaridan olingan. Shu davrlarda yashab ijod etgan Ubaydiy, Abulgʻozi bahodirxon, Soʻfi Oʻllohyor, Boborahim Mashrab Ulugʻ Oʻzbek shoiri tasavvuf adabiyotining yetuk namoyandasi Boborahim mashrib, Mullo vali oilasida (1653)yilda dunyoga kelgan keyn. Umrinig oxirlarida Balx hokimi Mahmud Qatʻgʻon tamonidan (1711)¹⁰ yilda dorga osiladi. Bulardan uzoq ketmay 17-asrning boshlarida ijod etgan, Muhammad Niyoz Nishiotiy taniqli oʻzbek shoiri, liro-epik sheʼriyatida taraqqiyotida alohida oʻringa ega, uning ‘gʻazaliyat va muxammasoti bilan sheʼriyata nom olgan.’ Hozirgi shimoli Afgʻoniston gʻarb hududlarida faoliyat koʻrsatgan shoirlar Noder Niyoz Qoderiy, va Mirzi Janidulloh hoziqilar boʻlgan¹¹. Bu davrning yakunilashiga yaqin, Hermuhammad Munis, yirik oʻzbek shoiri, tarixnavis davlat arbobi oʻzining goʻzal shirlari bilan davrda nom olgan. Boshqa sirjilu oʻzbek tilda yozgan olimlar, Amir Umarxon, Turkmanistonlik shoir

⁸ Z.M. Bobur. “Bobur noma” 1393. –Afgoniston: fanlar akademiyasi nashriyoti, -22b.

⁹ Muhammad Kozim amini “ antoloʻjisi -22b” 2020.

¹⁰ Sulton Husayn Mirzo Bayqaroning turkiy sheʼriyat devoni Kobul- 1346. -33b. tarjima qilingan.

¹¹ Muhammad kozim amini “1 qisim, Antolojisi” 2020 mazori sharif(2-3b).tarjima qilingan.

Maxdumqul(1733-1791) shumoliy Xurason davrinig turkiston hududlarida yashab ijod etgan. yana bir Turk tilida yozgan shoir Abulloh To`qay (1886-1913) yillar o`z hududlarda ijod etgan mashurb der. Bular orasida Nodera (Komila) taniqli shoira, davlat ardobi (1810) yilda marg`ulon hokimi Amir umarxonga turmushga chiqqan, uning qilgan obodonchilik, va yaratgan guz`al g`azallari she`riyatda katta etiborga olingan. Kurkistoni Maimana hududlarida ijod qilagan adib va shoirlar, Mulono Nemat Mahviy” (1807) Tengriy Berdi A`brat, Xalifa Shoh Vaes “Mulo Niyzi Balxi, Mulo Rahim Nyoz niyoziy, She`riyat tarixining uzilmasdan O`zbek adabiyotida satirik maktabida yaratuvchilaridan biri Namangon viloyatida dunuoga kelgan, bu taniqli shoir Turk va Fors tilarida ijod qilgan .( Bu turiskiton huduraida yashab ijod etgan O`zbek mmtoz she`riyatchisi roman navis mashur shoiri Abdullah Qodiriy (1894-1938), hamda Erkin vohidav (1936-1960), Abdullah orifav<sup>12</sup>) kabi shoirlar O`zbek she`riyatida bimisol dur. Janubi Turkiston shimoli Afg`oniston hududlarida bir necha zamonlar adabiyot shakllanashi va ijodkorlarni ijodi etishi kamiya boshladi, buning sababi Afg`onistonga bo`lgan o`rushlar edi va adabiyot tarixida salbiy o`zgarishlar ruy birdi. Adabiyot va She`riyatga etbor qisman pasaydi urshlar av ijoda qatag`on davri boshlandi insonlarining adabiyotga bo`lgan aloqalari va mehlari kamaydi, bu jarayon ncha ijodkorlarni vatandan uzoq qildi, natejada adabiyot va madaniyat o`rtada katta no`qsonlandi ancga ijodkorlarni vafotiga sabab bo`ldi¹³. Bu holat nafaqat shimoli Afg`oniston hududlarida ruy biridi,balki butun Afg`on muhitiga katta tase`r ko`rsadi. ancha maktab va madrasalar vairon bo`ldi o`quv mussissalar toxtatildi, insonlar o`qishdan mahrum bo`ldi bu holat jamiyat ruhiyatini pasayterdi. Bu davrda o`rush jarayonida vafot etgan shoir, olim, va adiblarni bizgacha faqatgina ularning ijodlari namunalari saqlanib qolgan, Mulo Muhammad Qulning (Rangin Kamon she`r) asri, Qozi Bobo Murodning (Sirojul Tavorix) asr, Seid Fozil G`amginning (Qazo) asri, Ustoz Mirzo Muhammad Yahyoning (Kalilot)asri shular kabi o`nlar shoirlarning merosi bizgacha yetib kelgan.

XIX asrning yrimida qatag`on o`rushlari kamigandan keyin adabiyot yanada qulga olindi, ijodkorlar o`z faoliyatini oshra boshladi lekin haniz ham o`tkan o`rushlarni ta`siri jamiyat insonlarining ongida his bo`lar edi, keyinchalik sokin-sokin bu vaziyatlar bartaraf etildi va turli munosibatlar bilan yakunlandi. Ushbu vatandan faror qilgan shoir, yozuvchilar ham qyta o`z ijodlariga qul oldi xalqning ongi va ruhiyati yanada rivojlaish va obodonchilikga qiziqti ijod va sna`t rivojlandi o`quv mussisalari ochla boshladi. Mazkur adabiy muhit vaziyati uzgardi unda yashab ijod

¹⁰ Muhammad kozim amini “1 qisim, Antolojisi” 2020 mazori sharif(3-3b).tarjima qilingan.

¹³ Muhammad kozim amini “1 qisim, Antolojisi” 2020 mazori sharif.2-3b.tarjima qilingan.

etgan tadqiqotchilar, she'riyat yuzasidan shimoliy Afg'oniston eski zamonlardan buyon, she'r, adab, va san't makoni barpo etdi. Mamlakatning hunar semolari, she'r va madaniyat shakllanishiga xizmat qilagan, G'ulom Muhammad maimanagi, Mauloni Qurbat, Zahir Forobiy, Ergash uchqun, Abulxir Xairi, Nodim Qaysori, Domuloh bidel, Maulono Javhariy, Fauziya yaldo, Shohqul Sufiy, Nafir Forobiy, shular jumlasidan ko'plab shoirlar bu davrda xznat qilgan¹⁴. Bu simolarning ayrimlari nafaqat shimoliy hududlarda balki butun Afg'on muhitida o'zbek va Fors tillarida ijod qilgan. Shimoliy Afg'oniston she'riyati tarixida islangan yosh shoir, adib, sana'tchi va tadqiqotchilar sonining izchil ortirib bormoqda, demak o'zbek muhit adabiy, sana't simolari etishib cheqishi hamda ijod uchun hozirgi zamonda ham mustahkam quliy muhitga ega ekanligini ma'lum. Ushbu Afg'oniston o'zbek shoirlarining mukammal she'riyatining o'rataga kilishi Afg'oniston chog'dosh o'zbek adabiyotining mavjud asarlaridan izlanib topilgan, ularningb ijodkor tulliqlik shakilda ilmiy tadqiqot orqali kashf etgan¹⁵. Sungi 15-20- yillarda o'zbek adabiyoti tarixiga oyed she'riyat asarlaridan biri bo'lgan undan oldin yozilgan asarlarga umuman mukammalroq. Hozirgi siyosiy va ijtimoiy turmushga baxshilanib yozilgan o'rnaklarda zamonamiz mua'molari va voqiyalar aks ettirilgan bo'sa ham, biroq uning qalbi, bayon uslubi, tili hamon eskicha der. Badiy tasauvr sozlik, xayol, yangi uxshatmalar, guzal so'zlar, va yangi qalblar, ayniqsa O'zbek xalq falkulur she'ri qalblar va vazinlar kamdan-kam ko'zga tashlanadi. O'rnak uchun ta'biyat guzaliklari tavsifi, hozirgi qeyn va og'er tinchsizliklar va vaziyat bayoni, xalq bichoralikgi, siyosiy va madaniy mahrumiyatlar kabi hozirgi zamon sujalarining barchasi eski qablar, tasuvrlarva sana't buyumlari orqaliy she'riyatda bayon etilgan. Har bir ijodkor o'z zamonasi kuichisi va tili bo'lib, ushbu muhim burchakni bajarishda, quroli ham yashab turgan zamonaga va tabiyatga o'ig'un bo'lishi kerak. Bu kamchilikdan xilosa chegradigan bo'lsak bizning ijodkorlarimiz o'z tili, xayol, bayon uslubi, va badiy qurolarini zamon tabiyatiga mos engilai olganicha yo'q¹⁶! Bizningcha bu narsa, bivosita yangi asarlar bialn tanishuv ozligi, o'qish mdaniyati qulayligi hamda yangilikka intilmasalik bo'lsa kerak. Bu narsa yolg'uz shimoliy Afg'oniston o'zbek she'riyatidagi emas, baliki umum olganda sonoqli o'rnaklarda tashqariy Afg'oniston o'zbek she'riyati fazosining asosiy qismida hokimligini afsus bilan ishlash kerak.

Shimoliy Afg'oniston adabiyoti tarixiga nazar tashlasak xalq og'zaki ijodi she'riy lirik qo'shiqlar bilan boshlangan. Afg'on hududlarida tadqiqot qilsak

¹⁴ Muhammad kozim amini "1 qisim, Antolojisi" 2020 mazori sharif.17-18b.

¹⁵ Muhammad kozim amini "1 qisim, Antolojisi" 2020 mazori sharif.19-19b.

¹⁶ She'ring shakel va mazmuni jahat turlari, (1389) Balx, Nitzorot shamol.8-9b.

qadimiy zamon kitoblarini o'qib ko'rsak, bu manbalarda qadimiy zamon haqida yozilgan haqiqatan ham yoqimli va qiziqarli voqealar mavjud. Ushbu she'riy ijodlar Afg'onistonning har bir hududida uzoq turlarda bo'lib o'tgan voqealarni tasvirlangan. Bularda she'riyat, adabiyot, folklor, Urf-odat, madaniyat va an'analar Afg'on mamlakatida saqlangan, shunda ertaklar, maqollar va qo'shiqlar o'z o'rnini tutgan.

Har mamlakatning o'ziga xos farhang, kultur, madaniyat ,rivoyatlari bo'ladi. Shunda Afg'on xalqini farhangini bir bo'limi bu qo'shiqlar. Qo'shiqlar insoning his-tuyg'usi bilan aytilgan bo'lib va ba'zan ichki dard, alam va vatanparvarlik g'oyasini har bir insonga eshittiradi¹⁷. Va ba'zan insonning ruhiyatini ko'tarishga va uning va xursand bo'lishiga sabab bo'ladi, hamda qo'shiqlar to'ylarda, bayramlarda ijro etiladi. Afg'onistonda hududidlarida Navro'zdan boshlab, Mustaqilik, Qizil gul, haft meva, samanak kabi shunday turli xil bayramlar bo'lib o'tadi¹⁸. Eng katta bayramlardan biri bu Navro'z bayramida shunday qo'shiqlar kuylanadi, tantana, o'yinlar bo'lib o'tadi. Bulardan mashhur qushiqchilar "Toj Muhammad Sar-epuli", "Parastu" Mangak, Maftun, Mahvash, shular kabi yuzlar qo'shiqchilar bo'lgan. bayramlarda afsonalar ertaklar maqollar ham o'z o'rniga ega. Maqollar aynan bir jumla qisqacha ibora, ba'zan esa katta ijtimoiy tushuncha bo'lib va she'riy iboradir¹⁹. maqolli ma'ruzachilar qaysa bir holatda saqlanib qolgan dono fikr bildirganligi aniq emas.

Maqollar bir hadafning bir yoki ikki so'z bilan aniqlidi va uning mohiyatini insonga tushun teradi. Bazan maqollar qasqa javobni kursatadi. Afg'on xalqi budan 250 yil muqaddam Afg'on urug'ining jangchisi bo'lgan "Ahmad shoh Abdoli" zamonida ham maqollar 3 tilda so'zlashar edi. She'riy maqollar madaniyatning hodisasidir, va shunda til esa madaniyatning eng muhim qismidir. Ainan maqollar va qo'shiqlar Afg'on xalqida Fors, Pushtun va Afg'onistonning shimoliy Afg'onistonning hududlarida O'zbek va Turk tilde she'riy maqollar kelgan. Ulardan namuna, "yaxshiga tenim yuq-yomonga ulim" o'lim kampirga ham –yoq mas"²⁰, ug'riy bo'l qaroqchi bo'l –insofliy bo'l", "banda ba umid" oshfaz ikkita bo'lsa, osh yo shur yo kam tuz bo'lar" suvni ko'rmasdan oyoqni ochmoq xato" otaning havosi janatning davosi ", o'zing qilgani uzing tart", yomon hayol-qurqar xayol", suvingni fuf lab ech" shimol olib kelganni shmol olib ketar" kach yuk manzilga etmidi", shukabi

¹⁷Humoyun Hutak "afsonaiy afg'oniston" 2012" Kobul. 25b.

¹⁸Matin Andxuyi, "Ruiy Devor" 1391,- Teroz birinchi juld. Mazoriy sharif.6-7b.

¹⁹Sulton Husayn Mirzo Bayqaro. turkiy she'riyat devoni , -Kobul- 1346. 44b.tarjima qilingan.

²⁰Matin Andxuyi. "Ruiy Devor"1391.- Teroz birinchi juld. Mazoriy sharif.4-5b.

maqollar xalq o'rtasiga aytiladi va xudi shu tarixi qo'shiq va maqollar ertaklar afsonalar madaniyatning ajralmas qismi dur.

Afsonalar insonning hayoti bilan bog'liq bo'lib va ba'zan ularni eshitishga qiziqamiz, ona-otalar bolalariga afsonalar aytib, ularni ovutadi va ba'zan sevimli ona bolasining ko'krigiga sekin-sekin urib, ertakli qo'shiq aytib allalab uxlatadi, hamda kichiklik davrida bolasining hayotida bo'lib o'tgan hodisalarni ta'rif etadi va bolalar o'zining yoshlik davrini ko'z oldiga ketiradi. Ko'pincha afsonalar qadimgi zamonda bo'lib o'tgan lekin ulari hozir ham ko'rishimiz mumkin, Afg'onistonning poytaxti bo'lmish Kobul shahrida "Shohiy du shamshira" masjidi bor.

Kobulistonning eng qadimgi afsonasidan biri bo'lgan, "Laiys Bin Qays ibn Abbos" afsonasining qahramoni ikki qilichini qo'lga olib Kobulga qarshi jang qilgan arab Qo'mondonlaridan biri bo'lgan. U g'azabi kuchli, qahri qattiq kishi edi. Jang qilishda mohir bo'lgan, hatto ikki qo'lida ikki qilichni olib baravar urusha olgan. Ko'plab dushmanlarni halok etgan va o'zi ham shu yerda vafot etgan. Shudan buyon u yerning nomini "Shohiy du shamshira" deb atala qo'ilgan²¹.

Afg'onistonning shu kabi bir qator qadimiy afsonalari mavjud. Shulardan "Rigiravon", "Bibi Mehru", "Zebo va Sherxon", "Oshiqon va orifon" kabi afsonalari mashxur. Yana bir xalq orasida keng tarqalgan afsonalardan biri bu Qirq qizlarning daxshatli afsonasidir.²² Golbog' (Kobul dengizining janubiy qismida, Kobul shahridan taxminan 83 km uzoqlikda joylashgan go'zal vodi) vodiysining yonida qirq qizning ziyorati deb nomlangan ziyoratgoh bor. Rivoyat qilinishicha, bir necha asrlar muqaddam Kobul aholisi qishloq xo'jaligini sug'orish maqsadida suv saqlash uchun Kobul dengizi bo'ylab kanal qurishga qaror qilishgan. Ular bir necha kun davomida u yerda bo'lishadi, ammo suv oqimini to'xtata olmaydilar. Kunlarning birida qirqqa yaqin yosh qiz yordam berish niyati bilan bu yerga kelishadi. Ular hududga etib kelishganida kanal qurishda ko'p mehnat qilgan, ammo suv juda tez bo'lgani sababli muvaffaqiyatsizlikka uchragan bir qancha odamlarni ko'rishdi. Qizlar bu manzarani ko'rib, ularga baqirishdi "Siz dengiz suvini berkitishga ko'p harakat qildingizlar, ammo bunga erishmadingizlar. Endi buni qo'yinglar bizlar qilaylik". Erkaklar juda charchagan holda qizlarga qarashdi, Ular kulib yuborishdi. Erkaklar: "Juda yaxshi! Agar sizlar erkaklar qila oladigan ishni qila olamiz deb o'ylasangiz, yaxshilab boshlang", deyishdi. Keyin qizlar chodirlarini yechib, bellarini bog'lab, dengizga tushishdi. Sekin-asta ular toshlarni birlashtirishga va dengiz suviga qarshi to'siq qurishga muvaffaq bo'lishdi. Shu payt tog'da o'lja qidirib yurgan ovchi qizlarga

²¹Humoyun Hutak "afsonaiy afg'oniston" 2012"- Kobul: 25b.

²² Humoyun Hutak "afsonaiy afg'oniston" 2012" Kobul-4-5b.

g'amxo'rlik qilish uchun iti bilan dengizga keldi va qizlarni kuzatib turdi. Qizlar ovchining teppada turganligini va ularni kuzatayotganlarini ko'rib, Rabbisiga duo qilib qo'llarini ko'tarishdi va "Yaratgan egam! Agar bu odam bu yerga dengizni ko'rish uchun kelgan bo'lsa, hech qanday muammo tug'dirmaydi. Agar uning ko'nglida biron bir yomon niyat bo'lsa, bizni undan saqlagin va uning bizga ziyon etkazishiga yo'l qo'ymagin", deb duo qildilar. Shunda ovchi va uning itini toshga aylanib qoldi. (Hozirgi kunga kelib ham bu toshlar mavjud). Shundan so'ng yosh qizlar o'z ishlarini g'ayrat bilan tugatdilar. Ular dengizdan chiqmoqchi bo'lganlarida, birdan kofirlar dengizga etib kelishdi va qizlarga hujum qilmoqchi bo'lishdi. Yana bir bor qizlar Xudoga ibodat qilib qo'llarini ko'tarishdi va va Tangridan madad so'rashdi: "Xudo! Bizni bu yovuzlardan qutqar va o'zingga olgin"²³. Bo'ron tinchlanganda qirqqa yaqin sayohat qilgan har qanday odam dengiz bo'yida toshga aylangan ovchi va uning iting jasadlarini, shuningdek qirq yosh va begunoh qizlarning qabrlarini ko'rishlari mumkin. Bugun bu maqbaralar turli xil hayvon va qushlar tasviri bilan bezatilgan.

Rivoyatlar va hikoyalarni ba'zan fan va texnologiyalar orqali o'rganish mumkin, shunda, bu voqealar yuzlab yillar ilgari yuz bergan bo'lishi mumkin, ammo endi biz ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi bilan ularing qayta rivojlantirishimiz kerak, odamlar minglab kilometr uzoqlikdagi odamlar bilan telefonlar va Internet tizimlar orqali o'zaro aloqa qila olishlarini ko'rishimiz mumkin. Hatto rasm va videolarni almashish. Sunda tinchlugiyalar farhang rivoyatlar hikoyalar va torixi urf-odatlarini rivojlanishga katta hissa qushadi. Shimoliy Afg'oniston Mamlakat adabiyotining xalqona ildizlari ularning ijodiy namunalari qilgan zahmatlarini va ularing kuylagan qo'shiqlari va yozgan ertaklari hikoyalar va rivoyatlar o'zgacha ulug'vor bo'lib, ularni mamnun qilish qiyin. Ular yozgan afsonalariy Afg'on mulkida bo'lib o'tgan voqialarni tasvirlab haqidagi hikoyalar, ularning saxiyliigi va saxovatligi har bir o'quvchining qalbini zabt etadi. Bizning zamonamizdagi bu buyuk odamlarda qadirlanib qoladi.

XULOSA

Xulosa qilib olganda, shu jihatdan jamiyat va inson insonlararo, tabiat va shaxs o'rtasidagi qarama-qarshiliklar badiiy adabiyotda teranroq tasvirlanmoqda. Bunda o'ziga xos poetik obrazlarni, inson botiniy olamidagi ziddiyatlarni haqqoniy ko'rsatib berish an'anasi dediktiv xarakterdagi asarlarda yanada teranroq o'z aksini topmoqda. Bu esa bunday xarakterdagi asarlarni o'rganish va tahlil etish muammosini yuzaga

²³Humoyun Hutak "afsonaiy afg'oniston" 2012" Kobul.-66b.

chiqarmoqda. Mazkur ijodkorlar asarlarida shaxs xarakterining shakllanish jarayoni, bunda jamiyat va ijtimoiy muhitning tutgan oʻrni, shaxs xarakterida konfliktning yuzaga kelishi va namoyon boʻlishi oʻz aksini topgan. Shu sababli bu asarning badiiy xususiyatlarni oʻrganish, tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarini koʻrsatish magistrlik ishimizning dolzarbligini belgilaydi.

REFERENCES

1. M.M.A Qurbat. Termiz davlat universiteti gazetasi, '4 soni' 2019-yil 30-noyabr.
2. Euraslan jurnal of Academic Research. XIX-XX sar shumoliy afgʻoniston shoir va yozuvchilar ijodi mavzu koʻlami, Euraslan jurnal of Academic Research.- Toshkent: Oʻzbekiston, 2021. 05.IYUN.
3. Obrmpcareer@mail.com. является средстоммассвой информацииоб СМИ №ЭЛ 77-77927 от 19.02.2020 г.
4. A.A.Ibn Sino, Nijot risolasi. – Tahron. Iron, risolasi, 1973.-33b.
5. M.M.A Qurbat. Gulshan zibo. – Nuyork: Aqsh, 1414. 23-29b.